

IQTISODIY DEMOGRAFIYANING IQTISODIYOTDAGI TUTGAN O`RNI

Xolmirzayev Sirojiddin

Toshken Davlat Iqtisodiyot Universiteti talabasi

Annotatsiya: Iqtisodiy demografiya aholi va iqtisodiy rivojlanishning o'zaro aloqadorligini, aholi takror barpo bo'lishining iqtisodiy oqibatlarini, demografik rivojlanishga iqtisodiy omillarning ta'sirini o'rganadi. Iqtisodiy demografiya umumiy holda insonlar (real va potensial iste'molchilar) bozor tahlilining (talab taxlili) asosi hisoblanadi. Amaliyotda talabni tahlil qilish jarayonida aholining demografik ko'rsatkichlari – ularning soni, tarkibi, urbanizatsiya masalalari, yoshiga bog'liq hamda gender xususiyatlari o'rganiladi va demografik tadqiqotlar predmetini tashkil etadi. Aholining xarid qobiliyati va yoki salomatligi to'g'risidagi ma'lumotlar bilan yuqorida keltirilgan muammoli masalalar bog'lanuvchi tahlil turi makroiqtisodiyotning muayyan bo'limi iqtisodiy demografiya deb nomlanadi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy o'sish, innovatsion iqtisodiyot, aholi demografiya, tug'ilish, migratsiya

Kirish: Demografiya bugungi kunda jamiyatlar, mamlaktlar va xalqlar uchun muhim terminalogiya bo'lib bormoqda. Aholi soni, tu'g'ilish, o'lish, aholi qarishi va migratsiya, mamlakat iqtisodiyotiga bevosita tasir ko'rsatuvchi richjaglardir. XXI asrda global iqtisodiyot va demografiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tobora chuqurlashib bormoqda. Dunyo aholisining soni 8 milliarddan oshgani, yoshi bo'yicha tarkibidagi sezilarli o'zgarishlar va migratsiya oqimlarining jadallashuvi iqtisodiy rivojlanishning yangi istiqbollari yuzaga keltirmoqda. Ayni paytda, bu o'zgarishlar ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik, ishchi kuchi bozoridagi nomutanosiblik va ekologik barqarorlikka ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Demografik jarayonlar nafaqat aholi sonining o'sishi yoki qisqarishi

bilan cheklanib qolmay, balki iqtisodiy siyosatni shakllantiruvchi asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Masalan, iqtisodiy rivojlangan davlatlarda aholi qarishi muammosi mavjud bo'lsa, rivojlanayotgan davlatlarda aholi o'sishi va yosh aholi ulushi yuqori bo'lib, bu o'ziga xos iqtisodiy imkoniyatlar va qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu tezisda iqtisodiy demografiyaning turli aspektlari, jumladan, aholi soni va tarkibining iqtisodiy rivojlanishga ta'siri, migratsiya oqimlari, shaharsozlik va demografik o'tish jarayonlari dunyo miqyosida tahlil qilinadi. Buning yordamida hozirgi zamon iqtisodiyotining demografik muammolari va imkoniyatlari yaxlit ko'rishda ochib beriladi.

Metadologiyasi Iqtisodiy demografiya iqtisodiyotning muhim segmentlaridan bo'lib, insonlarning ko'payishi va kamayishining iqtisodiy sabablarini ochib beradi. Bu haqda bir necha olimlarni fikr va nazariyalari mavjud. Bulardan biri *Maltus nazariyasi* (Thomas Maltus) Maltus nazariyasining asosiy g'oyasi – aholining o'sishi yashab qolish uchun zarur resurslar, ayniqsa, oziq-ovqatning o'sishidan tezroq sodir bo'ladi, degan taxmindir. Maltus o'z ilmiy ishida aholi soni geometrik progressiya (har 25 yilda ikki baravar ko'payadi), oziq-ovqat ishlab chiqarish esa arifmetik progressiya tarzida o'sib borishini iddao qildi. Maltusning fikricha, tug'ilishni nazorat qilish choralari ko'rilmasa, aholi soni mavjud resurslar miqdoridan oshib ketadi va natijada ocharchilik, epidemiya va urushlarga olib keladi.¹ Maltus nazariyasiga qarama qarshi nazariyaga ko'ra Julian Simonning nazariyasi, ayniqsa, *The Ultimate Resource* asarida, aholining o'sishi iqtisodiyotga qanday ijobiy ta'sir ko'rsatishi haqida muhim fikrlarni taqdim etadi. U insoniyatni "asosiy resurs" deb atab, insonlarning ijodkorligi va innovatsiyalari aholining o'sishi bilan kuchayishini ta'kidlagan. Simonning fikriga ko'ra, aholining ko'payishi iqtisodiyotda texnologiyalar rivojlanishi, ishlab chiqarishning oshishi va resurslarning samarali ishlatilishini rag'batlantiradi. Ko'proq odamlar iqtisodiy muammolarni hal

---

¹ <https%3A%2F%2Fplatina.uz%2Fo%27z%2F2024%2F08%2F19%2Fmaltus-nazariyasi-qanchalik-haqiqat&usg=AOvVawOe4qWbLDUKO4VdYpdeJvk-&opi=89978449>

qilish uchun turli xil g'oyalar va yechimlarni kiritishi sababli, bozorlar kengayadi va yangi imkoniyatlar paydo bo'ladi.

1) Innovatsiyalar va ijodkorlik: Ko'proq odamlar ko'proq g'oyalar va texnologik yutuqlarni keltirib chiqaradi.

2) Bozorning kengayishi: Aholining ko'payishi tovarlar va xizmatlarga talabni oshiradi, bu esa iqtisodiy o'sishga olib keladi.

3) Resurslarning samaradorligi: Resurslar tugash o'rniga, yangi texnologiyalar yordamida ularni yanada samarali ishlatish yo'llari topiladi. Simonning g'oyalari aholi o'sishining iqtisodiyotga ijobiy ta'sirini ilmiy va statistik jihatdan qo'llab-quvvatlagan va bu nazariya Malthusning cheklovchi fikrlariga qarshi qaratilgan.²

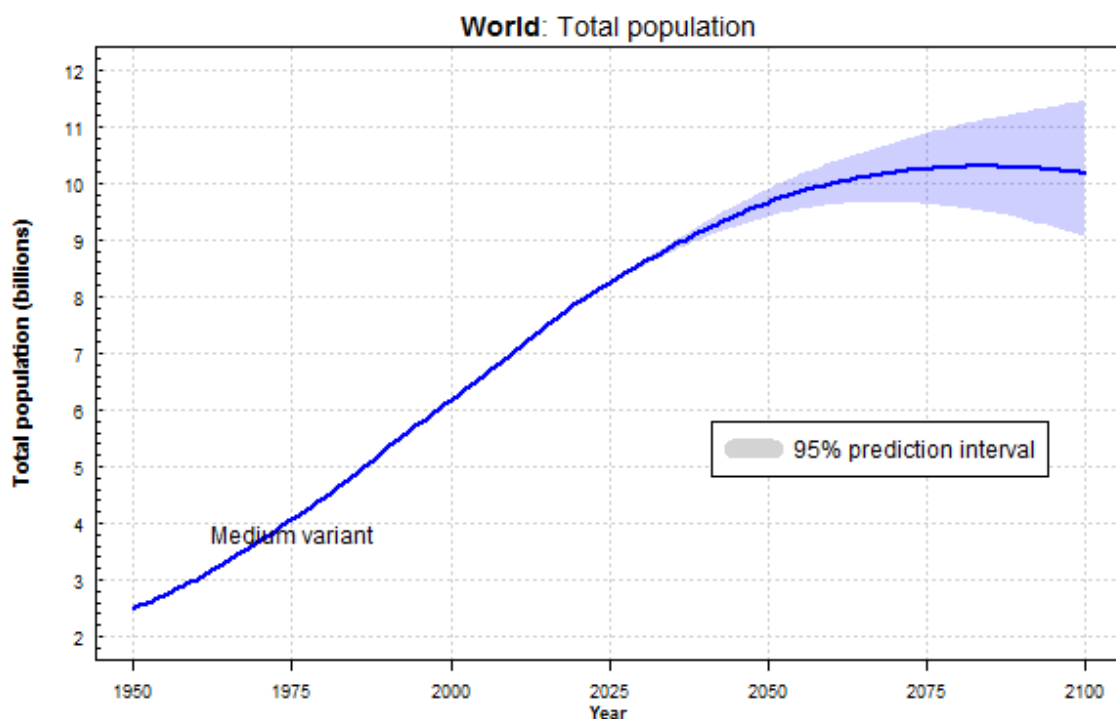
Muhokama Aholining o'sishi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda hal qiluvchi omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. XXI asrning texnologik yutuqlari inson kapitaliga bo'lgan talabni oshirmoqda, bu esa yosh va malakali ishchi kuchiga ehtiyojni kuchaytiradi. Yangi avlodning iqtisodiyotga qo'shilishi bozor hajmini kengaytiradi va yangi iste'mol segmentlarini shakllantiradi. Shuningdek, innovatsiyalarni rivojlantirish va yangi biznes tarmoqlarini yaratish uchun demografik diversifikatsiya muhim manba hisoblanadi. Aholining o'sishi mehnat bozorining rivojlanishi va iqtisodiy faollikni rag'batlantirishi mumkin. Masalan, yosh avlod texnologiyalarni tez o'zlashtirishi va ularni amaliyotga tatbiq etishda yuqori qobiliyatga ega. Bu, ayniqsa, avtomatlashtirish va sun'iy intellekt sohalarida sezilarli ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, texnologik rivojlanish davrida inson kapitali nafaqat iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlaydi, balki raqobatbardoshlikni oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Biroq, aholining o'sishi bilan bog'liq ba'zi cheklovlarni ham hisobga olish lozim. Masalan, infrastrukturaga bo'lgan talabning oshishi va resurslar taqsimotidagi qiyinchiliklar. Ammo bu muammolarni hal qilish uchun texnologik innovatsiyalarni jalb etish orqali samaradorlikni oshirish

---

² <https://www.cato.org/cato-journal/spring/summer-2018/demographics-their-implications-economy-policy#demographic-implications-for-economic-growth>

imkoniyati mavjud. Shu ma'noda, aholining o'sishi iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi omil sifatida qaralishi mumkin, agar resurslar samarali boshqarilsa va mehnat unumdorligi oshirilsa. Aholining yosh tarkibining o'zgarishi ijobiy ta'sirlarni yanada kuchaytiradi. Yosh ishchi kuchining mavjudligi faqat yangi bozorlarni emas, balki texnologik rivojlanishni jadallashtirish uchun kuchli imkoniyatlarni ham yaratadi. Bu esa nafaqat iqtisodiy o'sishga, balki uzoq muddatli barqarorlikka ham xizmat qiladi.

Natija: Aholi o'sishi va ishchi kuchi ishtiroki darajasining kutilayotgan sekinlashishi uzoq muddatli iqtisodiy o'sish va o'sish tarkibiga ta'sir qiladi. Iqtisodiyotning uzoq muddatli o'sish sur'atlarining asosiy hal qiluvchi omillari ishchi kuchining o'sishi va tarkibiy mahsulдорlikning o'sishi - iqtisodiyotning mahsulot ishlab chiqarish uchun mehnat va kapital sarflarini qanchalik samarali birlashtirishi. Demografiya shuni ko'rsatadiki, ishchi kuchining o'sishi so'nggi o'n yilliklarga qaraganda ancha sekinroq bo'ladi va bu uzoq muddatli iqtisodiy o'sishga ta'sir qiladi. Bundan tashqari, nazariy jihatdan aholining qarishi ham tizimli mahsulдорlikning o'sishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. So'nggi besh yil ichida qishloq xo'jaligidan tashqari biznes sohasida ishlagan soatiga ishlab chiqarilgan mahsulot bilan o'lchanadigan mehnat unumdorligi yiliga atigi yarim foizga o'sdi; butun kengayish davomida u o'rtacha 1 foizni tashkil etdi. Sekinlashuvning bir qismi, ehtimol, davriy bo'lsa-da, Buyuk turg'unlikning investitsiya xarajatlariga doimiy ta'sirini aks ettiradi, tarkibiy omillar ham mahsulдорlikning o'sishiga ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonning innovatsion faolligi va ilmiy faoliyati cho'qqisi 30 yoshdan 40 yoshgacha bo'ladi, garchi bu yosh profili vaqt o'tishi bilan o'zgarib bormoqda.

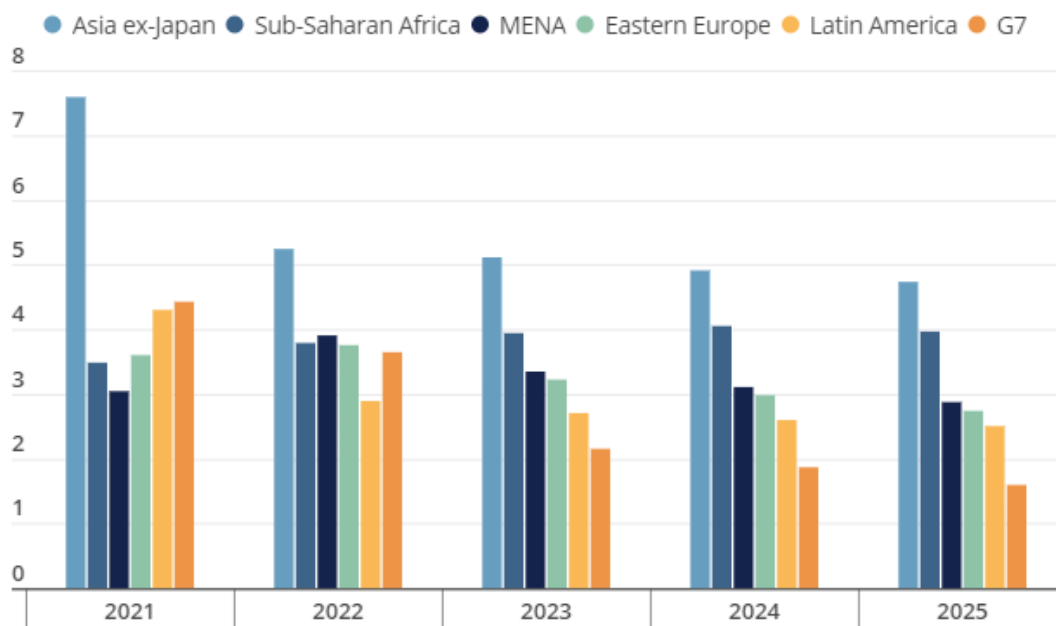
© 2024 United Nations, DESA, Population Division. Licensed under Creative Commons license CC BY 3.0 IGO. United Nations, DESA, Population Division. *World Population Prospects 2024*. <http://population.un.org/wpp/>

3

3

https://population.un.org/wpp/Graphs/1_Demographic%20Profiles/World/Line%20Charts/1-Total%20population.svg

Variation in real GDP 2021-2025

Source: FocusEconomics Consensus Forecast

4

Xulosa:

Global miqyosda demografik o'zgarishlar va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik zamonaviy iqtisodiyotning dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Aholining o'sishi va tarkibiy o'zgarishlari yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratish bilan birga, muayyan muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Bir tomondan, yosh va dinamik ishchi kuchining ko'payishi texnologik rivojlanish, innovatsiyalar va yangi bozorlarning shakllanishiga zamin yaratmoqda. Boshqa tomondan, aholi qarishi, past mehnat harakatchanligi va resurslarga bo'lgan talabning oshishi iqtisodiy faoliyatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, inson kapitalining rivojlanishi va texnologik taraqqiyot demografik o'sishning iqtisodiy samarasini oshirish uchun muhim omil hisoblanadi. Innovatsiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan siyosat va samarali resurs boshqaruvi yordamida aholining o'sishidan kelib chiqadigan cheklovlarni imkoniyatlarga aylantirish mumkin. Umuman olganda, demografik jarayonlarning iqtisodiyotga ta'siri murakkab va

⁴ <https://www.focus-economics.com/blog/for-richer-for-poorer-the-economic-impact-of-population-changes/>

ko'p qirrali bo'lsa-da, ularni to'g'ri boshqarish orqali iqtisodiy barqarorlik va rivojlanish yo'lida muhim natijalarga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

Iqtisodiy demografiya - Demografiya portal

<https%3A%2F%2Fplatina.uz%2Fo%27z%2F2024%2F08%2F19%2Fmaltus-nazariyasi-qanchalik-haqiqat&usg=AOvVaw0e4qWbLDUKO4VdYpdeJVk-&opi=89978449>

<https://www.cato.org/cato-journal/spring/summer-2018/demographics-their-implications-economy-policy#demographic-implications-for-economic-growth>

<https://www.focus-economics.com/blog/for-richer-for-poorer-the-economic-impact-of-population-changes/>

https://population.un.org/wpp/Graphs/1_Demographic%20Profiles/World/Line%20Charts/1-Total%20population.svg